

החיוב ללמוד ספרי מוסר.

[שיחה 3 בעניין ספירת העומר – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה" – חלק "מועדים" שבכרך ב'. הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

"דרך ארץ קדמה לתורה" (תדא"ר א', / ויק"ר ט'). ברור שאין כוונתם לומר קדימה באופן שטחי, שהעולם התנהל בגלל מדות יפות של דרך ארץ עוד 26 דורות מלפני מתן תורה בסיני; אלא כוונתם על קדימה מהותית וערכית, שאי אפשר לו לאדם להגיע לידי תורה אם לא שיקדים לכך מדות נאותות ודרך ארץ. וע"י זה יתבאר מדוע הרמב"ם הקדים "הלכות דעות" לפני "הלכות תלמוד תורה". כי אמנם התחיל ב"הלכות יסודי התורה" כי הם בסיסי האמונה. אבל לכאורה היה צריך להמשיך מיד אח"כ בהלכות לימוד תורה, שזה בסיס לכל מעשי האדם. וידענו מה"מגיד משנה" (שהכין הסבר לסדרי ההלכות שברמב"ם) שהרמב"ם הכין הכל בתכנית מדוקדקת. וענה הרב יעקב חיים סופר כי "דרך ארץ קדמה לתורה" ולכן תיקון הדעות בא עוד לפני תלמוד תורה.

וכך כתב רבנו יונה בביאורו לאבות (סוף פ"ג) – "אם אין דרך ארץ אין תורה, רוצה לומר שצריך תחילה לתקן את עצמו במדות, ובזה תשכון התורה עליו, שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאיננו בעל מדות טובות". ועוד אמרו חז"ל במפורש: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו מתקיימת" (אבות, ג'). המשמעות הקשה מכך היא, שאם האדם לא יפְתַח את יראת חטאו, חכמתו תפּרַח ממנו ולא יפיק ממנה את התועלת הנחוצה. זאת אומרת, אולי יאסוף פרטי חכמה, אבל לא יגיעו לידי ביצוע, כי בשעת מעשה הניסיון, או בשעת שאלה מעשית, פרוח יפּרַח ממנו כל אוצר ידיעותיו.

יסוד נורא זה בא לידי גילוי והבלטה אצל 7 שהיו מן "גדולי עולם" והיו חכמים מחוכמים עד שאפילו חז"ל מפליגים בגדולתם (סנהדרין דפים קב-קג). אבל אעפ"כ נכשלו בחטאים הגרועים ביותר, היות שהם לא למדו מוסר ולא היתה להם יראת שמים.

כידוע, ספר "תורת כהנים" משמש כסמל ללימוד שהוא קשה ויש בו העמקה מחשבתית (כמו שאמרו בב"מ קט: "כי מטית לשחיטת קדשים, תא ואקשיי". פירש רש"י: "שהיא עמוקה").

והנה **מנשה** הרשע שנה ב"תורת כהנים" 55 אופנים שונים, וכן **אחאב** הרשע שנה בו 85 אופנים שונים. **ירבעם** הרשע שנה בו 103 אופנים. ומבואר שם שכל חכמי הדור היו נערכים לפני ירבעם כעשבי השדה, מרוב הפלגת עיונו. כן מבואר גם בחולין (ד:). כיצד טעה יהושפט הצדיק באחאב הרשע, ועוד השתווה אליו "כמוני כמוך". וכן על **גיחזי** אמרו שהיה "גבור בתורה" (ירושלמי סנהדרין י, ב). על **דואג ואחיתופל** אמרו שברוב חידודם היו מקשים 300 שאלות בדין מגדל הפורח באויר (שהיא סוגיא קשה בדיני טומאת אהלות). וחז"ל העריכו את עצמם שהם פחותים מהם בלמדנותם (סנהדרין קו:). והרי דואג ואחיתופל היו ראשי סנהדראות (מדרש תהלים, מט). דואג היה עוסק בהתבודדות, "נעצר לפני ה'" (שמו"א פרק כא) כותב רש"י: "עוצר עצמו לפני אהל מועד לעסוק בתורה. אביר הרועים, אב בית דין".

ועל כל אלו ועל עוד כיוצא בהם, נשאלת השאלה הנוראה "איך נפלו גיבורים?" מה היתה הבעיה שבגללם קפחו את חייו עולם הבא, וגם תורתם לא שמרה עליהם מהנפילה האיומה?

ענה על כך **רבי שמחה זיסל** (ישיבת קלם) שהם היו לקוים במדות רעות, וכאשר זה כך, אין זכות ותועלת בלימודם. אדרבה, עוד יירשו פעמיים גיהנם (יומא עב:). חז"ל עוד הזהירו שאצל עמי-הארצות זדונותיהם נשקלים כשגגות (שהרי אין להם קנה-מדה במה למדוד חומרת המעשים). אבל על שגגותיהם של ת"ח, הם נענשים כאילו היו זדונות, כי היה להם לדעת היטב (ב"מ לג:).

משום מה נפלו אותם "גדולי עולם"?

דואג האדומי קטרג על דוד מחמת קנאתו בו, מפני שלא התייעץ אתו מלפני שנגש לאכול מלחם הפנים (כמבואר בירושלמי סנהדרין י, ב).

וכן **אחיתופל** התמוטט כי מבואר שם שדוד מינה צי אלף זקנים (ברמב"ם, הל' סנהדרין ד/ הגירסא ל' אלף) והחסיר את אחיתופל, ועל זה דלקה חמתו בו, עד שיִעַץ לאבשלום לנאוף עם עשרת פלגשי אביו וכן לחטוא בשפיכות דמים של המרד (עשרים אלף איש – שמו"ב יח, ז), ולרצוח את אביו. עוד מבואר בירושלמי (פאה, א) **שדואג ואחיתופל** היו להוטים לדבר לשון הרע.

כן מצאנו בסנהדרין (כו.) ששִׁבְנָא היה אדם גדול ודרש בייג ישיבות, עד שאפילו חזקיה המלך שהיתה לו זכות נפלאה שִׁמְלָא את כל א"י תורה מדן ועד באר שבע, בכל זאת חשש פן ה' יטה דעתו אחרי שבנא. והנה שבנא זה, היה "בעל הנאה". (עיין רש"י דף כו: שני פירושים). ולעומתו אמרו חז"ל על חזקיה שהיה צנוע באכילתו. מסופר שִׁפְקַח בן רְמִלְיָהוּ היה אוכל ארבעים סאה גוזלות לקינוח סעודה, בו בזמן שחזקיה היה אוכל רק ליטרא ירק, והרי הוא קיים "צדיק אוכל לשובע נפשו", והיו בני דורו מלעיזים עליו "הִקְצָה ראוּי להיות לנו למלך?" (סנהדרין צד: פסקתא דר' כהנא, ו', נט).

לימוד זה חיוני ביותר עבורנו.

דוקא בתקופה זו שבין פסח לעצרת מתו כ"ד אלף תלמידים של רבי עקיבא (יבמות סב:). כבר הזכרנו בשיחה הקודמת "כי ברוב חכמה רב כעס, ויוסיף דעת יוסף מכאוב" (קהלת א, יח). ככל שהאדם נהיה חכם יותר, כן תגדל אצלו חוש הביקורת ומיד הוא רואה אצל אחרים פעולות ומעשים אשר לפי רמתו הגבוהה בחכמה הוא דן שהם היו צריכים להיות משופרים ומעולים יותר. ולכן הוא מקפיד עליהם ורוטן ותובע שישתנו לטובה.

וכל זה בא מתוך שלא פעלו בתְּלָם של רשב"י, שאמר "אנן - בחביבותא תליא מילתא!" (זהר ג/קכח), וכאשר התחיל לדרוש בפני תלמידיו העמיד אותם בעיגול ותבע שכל אחד ישים זרועו על כתף חברו, או ליד לבו של חברו "יהיב ידיה גו תוקפוי" (שם).

ההבדל מה בין חכמי בבל לחכמי א"י, שהראשונים היו מרורים זה לזה כזית, והאחרונים היו נוחים זל"ז כשמן זית (סנהדרין כד:). וזה בולט ביותר מכיון שחכמי בבל היו תקיפים וחריפים, כאשר הם שמעו שריש לקיש קורא לרבי מאיר "פה קדוש", והרי ידעו על ריש לקיש עצמו שהיה (כדברי רש"י שם) "עוקר הרים וטוחנן זה בזה, מטיח ומקיש זה בזה, אלמא חריפא טובא, מקרי ליה לרבי מאיר דרך ענוה 'פה קדוש'?" עכ"ל.

והדבר צריך ביאור, למה הם חשבו שיש איזו שהיא סתירה פנימית שכאשר האדם הוא חריף, הוא לא יכבד את השני לקוראו "פה קדוש"?

אלא, באמת חז"ל לָמְדוּ זכות ואמרו, "האי צורבא מרבנן דרתח, אורייתא קא מרתחא ביה" (תענית ד). כלומר מדת האמת שבתורה גורמת להתנגשות ותרעומת על השני. מי שלא מבין הרבה, קל לו להיות סובלני וליברלי, כי אין לו עקרונות, מצדו הכל "עובר בסדר". לכן הוא לא מוכיח לזולתו ולא מנסה לתקן שום דבר. הוא וותרן לכל דבר, כפי שהוא בטוח שגם הקב"ה וותרן לכל דבר. אבל מי שהוא יותר חכם, הוא יודע היטב מה הנזק של סטיה בדין או בהתנהגות. מי שהוא יותר חכם, הוא יותר רגיש על כל פגימה של ההרמוניה העולמית, איך כל המעשים צריכים להיות תואמים לאמת וליושר. לכן הוא נכשל יותר בכעס, ולפעמים גם בדברי קנטור או אפילו דברי מריבות.

ואעפ"כ אמרו שם חז"ל "איבעי ליה למילף נפשיה בניחותא" (תענית ד.ד). האדם צריך ללמד את עצמו עדינות, נועם ולהיות נח לבריות. על החכם להרגיל את מחשבתו להתבונן שרובא-דעלמא לא ייענשו על חסרונותיהם. כדברי ה"חפץ חיים" על תפילת ימים נוראים "ונסלח לכל קהל עדת ישראל, כי לכל העם בשגגה". אמר: ונסלח להם כי הרי הם אינם מבינים חומרת הדבר, ולכן הכל הוא בגדר "שגגה" (כדברי חז"ל בב"מ לג.). אך ורק ת"ח, הם הנושאים באשמה "וסביביו נשערה מאד", ה' מדקדק עם חסידיו כחוט השערה (ב"ק ג.). ולכן, ככל שהאדם עולה בסולם מעלות החכמה, עליו להקדים לכך תיקון המדות.

כיצד עושים זאת?

ע"י שלומדים מדרשי אגדה! כך אמרו חז"ל: "רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם? למוד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומדבך בדרכיו". (ספרי, עקב, קטע מט). ועוד אמרו:

- "כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, לא טעם טעם של חכמה.
- כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש, לא טעם טעם של יראת חטא.
- הוא היה אומר, כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, זה גבור ואינו מזויין.
- כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש, חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה, גיבור ומזויין" (אדר"נ ס"כט).

ונראה לפרש מאמר זה כך:

- האדם שלמד הלכות יש בידו כושר ניתוח עניינים, הוא יודע להקשות ולתרוץ. בכך הוא גיבור כדי לבקר ביקורת על דברי השני ויש בידו "כלי זין". אבל מי שיש בידו מדרש, הוא מחוסן באמונה, הוא אינו פגיע מן שאלותיהם של האפיקורסים. מתוך שהוא למד את המדרשים הוא גיבור בידיעות בסיסיות על קשרנו עם הקב"ה.
- אבל המחוסר לימוד ה"הלכה" אינו מחזיק בנשק נגד אלו שמחוץ למעגל התורה. ולעומתו, המחוסר "מדרש" איננו חזק מול כרסום הפקפוקים והספקות. וטוב לו לאדם להחזיק בשניהם "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידך" (קהלת ז, יח).

וכתב שם החיד"א (בפירוש "כסא רחמים"): "שההגדות והמדרשים מלאים תוכחות מוסר ומשלים שמביאים לאדם ליראת חטא. ואדרבה, תלמידי חכמים זמנן (=לפעמים) שגבה לבם, שסוברים שהם חכמים וח"ו יבואו לידי גאווה, ויצר הרע רודף אותם, שעיסוקו יותר בת"ח, כמו שאמרו בסוכה דף נב. ולכן צריך שילמדו מוסר להתעורר ליראת ה' ולהכנעה, ואז תורתם רצויה. וברוקח ס"י קיד הביא "מי שלא ראה אגדה, לא טעם טעם-יראת-חטא" עכ"ל (וכן הוא ב"ספר חסידים", הוצ' מקי"נ ע"פ כתי"י פארמא, ס"י תי).

גם ה"משנה ברורה" פסק כך שת"ח צריכים ללמוד מוסר, ואולי עליהם חל חיוב יותר מאשר שאר האנשים: "וצריך האדם לקבוע לו עת ללמוד ספרי מוסר בכל יום ויום (!), אם מעט ואם הרבה, כי הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו" (ס"י א' ס"ק יב). אותה הטענה שאפשר לטעון שיש בכך "ביטול תורה", נדחתה ע"י הגר"א, כאשר לקטו ממנו הנהגות מעשיות בענין סדר הלימוד, שם כתב: "ללמוד... ספרי מוסר כמה פעמים בכל יום". כלומר, כל אימת שהאדם מרגיש חולשה וצריך חיזוק רוחני, עליו לפנות ללימוד בספרי המוסר.

ובאמת מי שהוא ירא שמים הרי הוא גדול בדרגה ממי שהוא "בן תורה".
כך אירע מעשה: "רב סימון ור' אלעזר היו יושבים, ועבר לפניהם ר' יעקב בר אחא. אמר אחד לחברו 'בוא נקום לפניו שהוא ירא חטא'. אמר לו השני, 'נקום לפניו כי הוא בן תורה'. אמר לו, 'אני אמרתי לך שהוא ירא חטא (=וזהו דרגא גבוהה) — ואתה אמרת מפני שהוא בן תורה?!' (=שהיא דרגא קטנה יותר)" (שבת לא:).

הרי שכל עיקר החיים הוא כדי להגיע לידי יראת שמים. "לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שִׁיִּרְאוּ לפניו" (שבת לא: על פי קהלת ג, יד). כי כדברי מהר"ל ("נתיבות עולם", יראה, פ"א): "מפני שהוא עלול גמור, (=הנברא, הוא סובב להתהוות ונפעל - מאת ה', לכן) ראוי שיהיה מקבל הקיום מן העילה ית' ולכן יראת ה' תוסיף חיים" עכ"ל. כלומר, בעל יראת ה' מכיר במדויק מה הוא ערך של כל המציאות, ולכן הוא השיג את עבודת ה' באמיתותו. כל הטורח של קיום המצוות היה רק כדי לבוא אל ההכרה הזאת, לדעת שה' הוא עיקר העולם, ואפס זולתו.

ויש כאן רעיון נפלא. הרמב"ם כותב שטעם כל המצוות היה כדי להזכיר את האדם שהוא מקושר עם אלוה. כך לשונו: "ודע כי כל מעשה העבודות הללו, כקריאת התורה והתפילה ועשיית שאר המצוות, אין תכליתן אלא שתוכשר בהתעסקות במצוותיו ית' מלעסוק בעניני העולם, כאילו התעסקת בו (!) ית' ולא בזולתו" (מו"נ ג, נא).

[הערה. וכן הוסיף על הצורך של "שויתי ה' לנגדי תמיד", שהאדם יתבונן ביוצר-כל, בעת כל תנועותיו ובעת עשיית כל המצוות – "ומטרה זו אשר העירותיך עליו היא מטרת עשיית המצוות כולן... תושג ההכשרה... ואז ייראו את ה' ית' ויפחדו ויחרדו וידעו מי עמהם, ויעשו אח"כ מה שראוי. וכבר נתבאר כי תכלית מעשה המצוות כולן היא השגת ההתפעלות הזו... והיא ליראה את ה'" (מו"נ ג, נב)]

וע"י זה נוכל להבין פשוטו של מקרא. "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך... יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים אשר הם חיים על האדמה" (דברים ד, ט-י). והרי לפנינו שלא נתן המקרא נימוק למתן-תורה, שע"י זה ידעו לקיים את המצוות, – אלא נתן נימוק שע"י מתן תורה ילמדון ליראה את ה'!. הרי מכאן שהעיסוק במצוות היא רק קרש-קפיצה משם אפשר להגיע אל מטרה עליונה יותר, והיא היראה.

לכן, אם חכם עושה כל מטרתו לדעת ידיעה שכלית את תוכן התורה והמצוות, ואינו טורח כדי שישגי מעלת יראת ה', הרי עדיין הוא עומד מבחוץ. ולכן אותם "גדולי עולם" שהזכרנו בתחילת עיונו טעו לחשוב שאין להם צורך לשפר את רגשות הלב – ובזה נפלו בבור גדול, שעוד נענשו עונש כבד-יותר על עצם התורה שלמדו.

ואדרבה, בלי ניכוש מדות הרעות, לימוד התורה רק יגדיל וירבה עשבי בר, עד שהאדם ישתמש בחכמת תורתו כדי להיות נקמן, כדי להיות תככן, כדי להיות נצחן. כך כותב הגר"א –

"זכה, נעשה לו סם חיים, לא זכה נעשה לו סם המות. כי ענין התורה לנפש היא כמו ענין המטר אל הארץ, שהיא מצמיחה סמי חיים וסמי מוות. כן בתורה צריך, אחרי לימודו, לבער ממנו הפסולת ביראת חטא ובמעשים טובים" (על משלי כד, לא).

כאן כתב על "מוסר" אחרי הלימוד. אבל הגר"א כתב אחרי זה (משלי כה, ד) – "צריך אדם בתחילה להוציא הסיגים מלבו... ולכן צריך תחילה 'קֶגֶז סִיגִים' ואח"כ 'ויצא לצורך כלי' עכ"ל. כלומר, ללמוד מוסר לפני הלימוד. ועל הזמנים ללמוד מוסר, משמעות דבריו הם "השכם והערב" כלומר, "מורה גם כן לנפשו שצריך גם כן לפנות אותה בכל יום מעיפוש הדעות והמדות" (על משלי כד, לא). כח התורה היא כח הפרחה ומגדלת, כמ"ש "יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי" (דברים לב, ב) ואם האדם לא ייזהר לנכש מלבו עשבי בר, תורתו תעשה ממנו רשע גמור ח"ו.

סיכום הדברים.

תלמידי רבי עקיבא היו גדולי עולם. אין ספק ששמעו מרבים דברי אלהים חיים ברמה הנשגבה ביותר (וכמו תלמידי רבא, אשר פחד שיתקלקלו, "במטותא מינייכו" – יומא עב.). אבל יש ת"ח שבמעשיהם הוכיחו שלא הקדימו וראתם לחכמתם. "לא נהגו כבוד זה לזה" (יבמות סב.). מהרש"א מסביר שדברו לשון הרע איש על רעהו. כלומר, סוג של מניעת השבח, שאמרו על השני "הוא לא (כזה) ת"ח גדול", וגינו זה את זה דוקא מתוך חוש ביקורת המצוי אצל ת"ח.

ומה עלינו לעשות?

על זה אמר שלמה, "הַחֲזֹק בַּמוֹסֵר אֶל תִּרְף, נֶצְרָה כִּי הִיא תִּיָּד" (משלי ד, יג). וכמה יפה המשילו חז"ל הדבר, לאדם שנפל מן האניה לים, והקברניט הושיט לו חבל הצלה, וצועק לו שיתפוש בחבל וימשו אותו מהים "תפוש חבל זה בידך ואל תניחהו, שאם תניחהו, אין לך חיים" (מדרש במד"ר סוף יז). וזהו שאמר שלמה, "חכמה ומוסר – אוילים בזו" (משלי א, ז) כלומר, יש "חכמה" ויש "מוסר", שני תחומים שונים. יש רמי מעלה המכבדים את "החכמה" אבל לא בצירוף של "מוסר". ושלמה מגדיר אותם "אוילים".

(הערה: עיין עוד שיחה ראשונה לפרשת קרח, ושיחה שלישית לפרשת עקב)